

TEZAURE DESCOPERITE, TEZAURE PIERDUTE, TEZAURE REGĂSITE...*

Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA**

Key words: Romanian Moldavia, hoards, denarii, museum.

Viața „aventuroasă” a unor depozite monetare începe chiar din momentul constituirii lor. Criteriile care au stat la baza acestei larg răspândite acțiuni umane au fost și sunt diverse, dar întrucât ne-am oprit asupra lor în diferite ocazii, nu este încă momentul, după cum cred, să revin asupra lor.

Însă, chiar și după alcătuirea lor într-o formă mai mult sau mai puțin definitivă, tezaurele au cunoscut alte și alte clipe de cumpănă. Acestea au ținut atât de firea omenească, cât și de vicisitudinile istorice care adesea s-au abătut împotriva lor, ajungând chiar precumpănitoare. Drept urmare, ascunderea acestora, cu mai multă chibzuială sau mai intempestiv, a stat sub același semn al hazardului.

Pentru ca în fine, să vină și clipa cea mare, când „comorile” – cum li s-a spus întotdeauna – au cunoscut o a doua „naștere”, de această dată în lumea noastră, de azi. Când, unde, cum și în ce condiții au fost ele descoperite, constituie alte elemente aleatorii ale lungii lor existențe.

În cursul anului 2012, printr-un mesaj electronic, profesorul Lennart Lind (Stockholm) m-a rugat să-i procur o fotografie bună sau un desen, dar și date suplimentare despre moneda „barbară” din tezaurul de la Bacău, publicat de către profesorul clujean Mihail Macrea¹. Am încercat să capăt informații despre acest tezaur și, implicit, despre denarul în cauză, de la custozii cabinetelor numismatice mai importante din țară ale vremii, la care s-ar fi putut găsi descoperirea respectivă. Dar, cu toate eforturile doamnei dr. Livia Călian (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), dr. Eugen Nicolae (Institutul de Arheologie din București al Academiei Române) și dr. Viorel Petac (Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române), cărora le adresez mulțumirile mele exprese, nu a fost posibil să aflăm ceva despre mai sus-amintitul tezaur de la Bacău. Situația mi s-a părut incitantă, deoarece profesorul M. Macrea descria destul de amănunțit lucrurile care se cunoșteau din istoricul descoperirii și, foarte important, făcea în același timp identificarea pieselor componente. Că nu mai putem avea știri suplimentare despre depozit ne-au precizat colegii amintiți, care au controlat integral registrele cu inventarele vechi, ba chiar și toate transferurile și returnările de monede petrecute de-a lungul timpului, ale instituțiilor în cauză².

Din scurta relatare despre istoricul tezaurului de la Bacău, aflăm că profesorul M. Macrea a văzut și a studiat monedele depozitului, care au fost prezentate pentru determinare Cabinetului Numismatic al Institutului de studii clasice din Cluj. Tezaurul a fost adus în scopul arătat de către un „funcționar comercial” din același oraș, care-l cumpărase de un comerciant din Bacău (Iosif Nathan), „care la rândul lui îl avea (nu se precizează modul de achiziție, *n. n.*) de la un locuitor de la periferia orașului Bacău.”³ Din cele înfățișate în studiul publicat nu avem siguranța că tezaurul a fost găsit în această localitate și nici chiar în județul respectiv. Oricum ar fi, socotim că el provine din Moldova, după cum de altfel ne indică și componența lui, specifică.

După ce menționează că 15 dintre monede au fost donate institutului amintit (?), autorul afirmă că „Soarta monetelor restituite (proprietarului, *n. n.*) nu o cunoaștem.”⁴ Oare moneda pe care

* Comunicare prezentată la *Conferința națională Oltenia. Interferențe culturale*, ediția a IV-a, 23-25 octombrie 2013.

** Institutul de Arheologie al Academiei Române, str. Codrescu, nr. 6. Iași. e-mail-vmbinst@yahoo.com.

¹ M. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, in „Anuarul Institutului de studii clasice pe anii 1928-1931”, I, Cartea Românească, Cluj, 1932, p. 131-139.

² Doamna dr. L. Călian a cercetat documentele care au însoțit tezaurele luate de la Cluj în 1944 și duse la muzeul din Budapesta, care au fost ulterior înapoiate, iar domnii dr. E. Nicolae și dr. V. Petac au verificat procesele verbale de predare-primire a pieselor numismatice dintre instituțiile aparținătoare și Muzeul Național de Istorie a României.

³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 131. Nu sunt lămurite necunoscutele: unde a fost descoperit, la marginea Bacăului sau în altă localitate, și când anume, în anul de achiziție sau într-o altă perioadă? Tezaurul a mai fost anterior în proprietatea cuiva?

⁴ *Ibidem*.

o căuta profesorul suedez era sau nu printre piesele dăruite ? Surprinzător este însă faptul că nu avem vreo informație despre exemplarele donate. În ceea ce privește restul tezaurului, bănuim doar că el a fost comercializat în continuare și, probabil, a îmbogățit vreo colecție din străinătate, publică ori privată. Nu este exclusă nici posibilitatea ca piesele depozitului să fi fost vândute bucată cu bucată.

Aceasta fiind situația tezaurului de la „Bacău”, pentru numismatica românească rămâne un mare beneficiu studiul profesorului M. Macrea, care a fost însoțit și de catalogul complet al monedelor, identificate după H. Cohen.

O primă concluzie se impune: **un tezaur despre care avem cunoștință, odată descoperit, trebuie imediat studiat și publicat, chiar dacă nu deținem toate datele necesare în ceea ce-l privește.**

Un al doilea caz, asupra căruia mă voi opri este cel al tezaurului de la Urecheni (sat și comună din județul Neamț). Un vechi „repertoriu” (*mss.*), intitulat *Tezaur risipite din județul Neamț*, aflat la muzeul din Piatra Neamț și avându-l drept autor pe Constantin Matasă (fondatorul și primul director al instituției pomenite), enumeră o serie de asemenea descoperiri, printre care și cea de la Urecheni: „Urecheni. Tezaur roman risipit în timpul războiului”⁵.

Și iată că, în chip neașteptat, la multe decenii după sfârșitul Celui de-al Doilea Război Mondial, muzeul din Alba Iulia a intrat (1976, 1977 ?) în posesia unui mic depozit, alcătuit din 48 de monede romane de argint, provenind din fosta comună General A. Averescu (azi Urecheni !) din județul Neamț. Deținătorul lor, Vasile Leahu, locuitor al satului Petrești (jud. Alba), veteran de război, cu prilejul unor lucrări de fortificație (iunie 1944), alături de alți ostași a participat la descoperirea unui tezaur de denari, adăpostit într-un vas de lut. Vasul respectiv a fost distrus în timpul săpăturilor, iar numărul monedelor nu este cunoscut cu exactitate. Se știe doar că au fost prezenți 5-6 soldați, care și-au împărțit între ei piesele depozitului, deținătorul menționat primind 64 ex., din care 16 au fost predate (?) unității militare din care făcea parte⁶. Putem presupune, în cazul când monedele au fost împărțite în mod oarecum egal, că tezaurul a avut între 300 și 400 de denari, ceea ce ar corespunde capacității unui recipient de dimensiuni medii (cană ?).

Pornind de la cele înfățișate succint mai sus, ajungem la o altă concluzie: **orice informație numismatică indiferent de proveniență, conținut, consistență și credibilitate trebuie înregistrată, urmărită și făcută cunoscută.**

Dintr-o altă categorie de descoperiri face parte și lotul de monede donat în anul 1969 Institutului Pedagogic din Bacău (astăzi, probabil la muzeul local), cu loc de proveniență, punctul cunoscut sub numele de „Măgura Râiosului”, satul Fântânele (com. Suhaia, jud. Teleorman), situat la vest de orașul Zimnicea. El a fost găsit prin anii '60 și a fost publicat în 1971, fiind compus din 8 denari romani republicani, o tetradrahmă thasiană și o drahmă din Dyrhachium⁷.

După mai multe decenii, iarăși, mai exact în 2000, Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie din București a intrat în posesia unui al doilea lot monetar din același depozit mai sus-amintit, alcătuit de această dată din 10 tetradrahme ale insulei Thasos. Prin localizare („Măgura Râiosului”, satul Fântânele, com. Suhaia, jud. Teleorman), componentă, perioadă și condiții de descoperire ambele loturi fac parte din unul și același tezaur⁸.

Situații asemănătoare cu cea relatată anterior se întâlnesc adesea în numismatică, și nu numai în cea românească, dar, parcă la noi abundă. Voi mai adăuga, dintre cele despre care am cunoștință, încă un caz, cel al tezaurului/tezaurilor de la Socea (jud. Neamț).

În anul 1943, în satul Socea, situat în comuna cu același nume din județul Neamț, pe terenul agricultorului Toader Stan a fost găsit un tezaur alcătuit din denari romani – eșalonați între 77 a. Chr. și 183 p. Chr. (Commodus) – și vândut aproape în întregime (537 ex.) Muzeului Arheologic din Piatra Neamț, de către Ion și Vasile Stan, probabil fiii proprietarului⁹.

⁵ Informație C. Matasă.

⁶ V. Suci, *Cîteva monede dintr-un tezaur descoperit în comuna Urecheni (județul Neamț)*, în „Apulum”, XV, 1977, p. 659.

⁷ V. Mihailescu-Bîrliba și I. Mitrea, *Un nou depozit monetar antic descoperit lângă Zimnicea*, în „Memoria Antiquitatis”, III, 1971, p. 491.

⁸ T. Isvoranu, *Monede thasiene din tezaurul descoperit la Fântânele, județul Teleorman*, în „Simpozion de numismatică. Dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note”, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 47 și 52.

⁹ Informație C. Matasă.

Îmi amintesc că anul 1970 a fost deosebit de fructuos pentru „producția” de tezaure de denari romani „recoltată” de către muzeul nemțean. În vara aceluși an, au mai apărut și tezaurele de la Ciolpani (oraș Buhuși, jud. Bacău) și Mastacăn (com. Borlești, jud. Neamț), care au fost puternic popularizate în presa locală și națională, când, deodată, după aproape încă trei decenii, la sediul muzeului amintit a fost înaintată spre achiziție o nouă descoperire monetară, găsită tot în satul Socea și având o componentă apropiată de cea a primului lot (Galba – Commodus, 184 p. Chr.). Proprietarul depozitului, surpriză, îl chema tot Vasile Stan (unul din cei care vânduseră primul lot), care, spunea că l-a dezgropat în grădina casei sale din acel sat și atras fiind de faptul că muzeul începuse să recompenseze pe cei care îi predau astfel de descoperiri, l-a adus la muzeu¹⁰.

Anterior, pentru tezaurul de la Ciolpani, remis aproape integral (vasul aproape neatins cu tot cu monede și alte 125 ex. ieșite din vas) și apreciat la o primă vedere că ar conține în total ca. 1000 denari, s-a achitat suma de 3000 lei¹¹.

Cât privește „al doilea tezaur” (citește lot !) de la Socea s-au achitat de către muzeu, după câte îmi amintesc, 500 lei (473 ex.). Însă, în timpul discuției avută cu cel care a adus monedele, pus în fața datelor pe care le aveam, a recunoscut că acestea reprezintă cam jumătate din depozitul găsit inițial, care a fost păstrată de tatăl său și pe care, acum, stimulat de știri din presă amintite, a crezut de cuviință să-l înainteze muzeului pentru a fi cumpărat.

În urma acestor noi narațiuni¹², credem că ne aflăm în fața unei alte concluzii: **o cercetare asupra unui tezaur nu poate fi încheiată, decât doar în anumite cazuri excepționale (de ex., săpătura arheologică).**

În sfârșit, mai aducem în discuție recenta întâmplare, cel puțin dureroasă, de la Lugoj, unde era adăpostit marele tezaur de la Jupa (Tibiscvm)¹³. Acolo, cu prilejul renovării muzeului din anul 2010, monedele depozitului monetar amintit, aflate în expoziție, au fost strânse și amestecate cu monedele tezaurelor Dierna I și Dierna II. Cu toate eforturile tânărului numismat Cosmin Matei, care a restudiat în întregime depozitul, 94 de piese nu au mai putut fi recunoscute și, deci, sunt pierdute științific (nu și din punct de vedere contabil !)¹⁴.

Dacă situația relatată poate fi categorisită ca dureroasă, ce să mai spunem de cazul tezaurelor de la Ciolpani, Cârdești, Costișa, Socea I și II din muzeul din Piatra Neamț ? Voi stăruia acum doar asupra descoperirii de la Ciolpani (oraș Buhuși, jud. Bacău), pomenit și în rândurile precedente, care a cunoscut o soartă și mai tristă. Rămas practic nepublicat (descriș succint sau numai menționat), ca și celelalte patru tezaure menționate, deși aflat într-o instituție muzeală, el nu mai poate fi decât în mică măsură util științific¹⁵.

În anul 1980, Muzeul de istorie din Piatra Neamț s-a mutat într-o altă clădire, cu mult mai spațioasă.

¹⁰ V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Editura Academiei, București, 1980, p. 283, nr. 231 și 232.

¹¹ Suma oferită (3000 lei) pentru cei aproximativ 1000 de denari (un denar = 3 lei) reprezenta în vremea respectivă costul aproximativ al unei vaci cu lapte. Mai târziu, la muzeu, s-a constatat că vasul avea 917 ex și împreună cu cei 125 denari predați separat ridicau la 1042 numărul pieselor recuperate.

¹² Cunoaștem numeroase tezaure, care și după publicarea lor au fost completate mereu cu alte loturi, cu titlu de exemplu amintim pe cel cu denari romani de la Bârgăuani, jud. Neamț (V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 235, nr. 30; idem, *Noi considerații privind tezaurul de la Bîrgăoani*, în „Carpica”, 14, 1982, p. 57-63; C.-M. Petolescu, *Notă asupra tezaurului de monede imperiale romane descoperit la Bîrgăoani, jud. Neamț*, în „Muzeul național”, 3, 1976, p. 143-151) sau de cel cu monede medievale de la Iași (Cf., V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *The great medieval coin hoard of Iași*, Editura Institutului European Press, Iași, 2006; L. Munteanu, A. Popovici, I. Lipovanu, *Addendum la tezaurul monetar de la Iași (2002)*, în „Arheologia Moldovei”, XXX, 2007, p. 221-235), ceea ce ne face să generalizăm constatarea noastră pentru toate depozitele monetare.

¹³ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat. Numismatische Beiträge zur Kontinuitätsfrage in Dacien*, Lugoj, 1974.

¹⁴ C. M. Matei, *Circulația monetară romană pe teritoriul anticului Tibiscvm (sec. I-IV p. Chr.)*, teza de doctorat (susținută în ziua de 28.09.2013 la Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Departamentul de studii românești): “monedele tezaurului de la Tibiscvm, aflate în expoziția muzeului, au fost strânse în mod necorespunzător și amestecate cu monede parvenite din tezaurele Dierna I și Dierna II, un număr de 94 de monede ale tezaurului tibiscens nemiareușind să le identific...” (*mss.*, p. 262).

¹⁵ Într-un viitor pe care-l doresc cât mai apropiat, voi încerca să înfățișez toate informațiile pe care le dețin despre acest depozit.

Transferul obiectelor din expoziție, depozite și laboratoare a durat mult și s-a întâmplat ca materialele muzeale să fie afectate într-o măsură mai mare sau mai mică. Dar ceea ce s-a întâmplat Colecției numismatice a muzeului a depășit sumbrele noastre așteptări. Cu o totală lipsă de responsabilitate, monedele colecției au fost transportate (aproximativ 1 km) cu microbuzul instituției și fără a li se asigura o supraveghere adecvată, tasele și cutiile respective s-au răsturnat, iar piesele diferitelor descoperiri s-au amestecat ! În consecință, 13 tezaure de denari romani, de la Bălănești, Bârgăuani, Ciolpani, Cândești, Costișa, Davideni, Gherăieștii Noi, Ghindăoani, Mastacăn, Puriceni, Racova-Chetriș, Socea I și II și nenumărate alte descoperiri izolate nu mai pot fi recunoscute (în total, peste 5000 ex.)¹⁶. Să nu uităm că și monedele medievale apărute în tezaure sau găsite izolat au avut aceeași soartă fiind, de asemenea, amestecate. Cât de util ar fi fost, dacă toate monedele din colecția amintită erau publicate și cu descrieri detaliate, care să fi cuprins, în afara datelor tehnice și trimiteri la cataloagele de identificare, legendele și reprezentările, ceea ce ar fi ușurat enorm recunoașterea descoperirilor.

Deci, acum, putem insera o ultimă concluzie: **orice publicare de monede (tezaure și izolate) trebuie să cuprindă cât mai multe date, tehnice, descriptive, de identificare în cataloage, de depozitare, de inventar ș. a. m. d., care le-ar putea face cu ușurință recunoscibile.**

În încheiere, socot că nu am epuizat înfățișarea tuturor situațiilor insolite în care, de multe ori, s-au găsit sau se găsesc tezaurele monetare și după scoaterea lor la lumină, din pământ. Însă, sunt convins că „repertorierea” unor astfel de cazuri va putea fi, pe de-o parte, mult amplificată, iar, pe de alta, va conduce la o atenție tot mai mult sporită din partea numismaților.

Bibliografie

- Chirilă, E., Gudea, N., Stratan, I., *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat Numismati-sche Beiträge zur Kontinuitätsfrage in Dacien*, Lugoj, 1974.
- Isvoranu, T., *Monede thasiene din tezaurul descoperit la Fântânele, județul Teleorman*, în „Simpozion de numismatică. Dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note”, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 47-54.
- Macrea, M., *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în „Anuarul Institutului de studii clasice pe anii 1928-1931”, I, Cartea Românească, Cluj, 1932, p. 127-139.
- Matei, C. M., *Circulația monetară romană pe teritoriul anticului Tibiscvm (sec. I-IV p. Chr.)*, teza de doctorat (susținută în ziua de 28.09.2013 la Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, istorie și teologie, Departamentul de studii românești).
- Mihailescu-Bîrliba, V., *Noi considerații privind tezaurul de la Bîrgăoani*, în „Carpica”, 14, 1982, p. 57-63.
- Mihailescu-Bîrliba, V., *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Ed. Academiei, București, 1980.
- Mihailescu-Bîrliba, V., *Tezaurul de denari romani imperiali de la Gherăieștii Noi, jud. Neamț*, în „Arheologia Moldovei”, XIV, 1991, p. 57-65.
- Mihailescu-Bîrliba (ed.), V., *The great medieval coin hoard of Iași*, Ed. Institutului European Press, Iași, 2006.
- Mihailescu-Bîrliba, V., și Mitrea, I., *Un nou depozit monetar antic descoperit lângă Zimnicea*, în „Memoria Antiquitatis”, III, 1971, p. 491-498.
- Munteanu, L., Popovici, A., Lipovanu, I., *Addendum la tezaurul monetar de la Iași (2002)*, în „Arheologia Moldovei”, XXX, 2007, p. 221-235.
- Petolescu, C.-M., *Notă asupra tezaurului de monede imperiale romane descoperit la Bîrgăoani, jud. Neamț*, în „Muzeul național”, 3, 1976, p. 143-151.
- Suciu, V., *Cîteva monede dintr-un tezaur descoperit în comuna Urecheni (județul Neamț)*, în „Apulum”, XV, 1977, p. 659-661.

¹⁶ V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 254-255, 260-262, 266, 269-270, 279-280 și 283; idem, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Gherăieștii Noi, jud. Neamț*, în „Arheologia Moldovei”, XIV, 1991, p. 57-65.

DISCOVERED TREASURES, LOST TREASURES, REGAINED TREASURES...

The “adventurous” life of some monetary deposits commences at the very moment they are constituted. The underlying criteria for this widely spread human action are and were various, but since we’ve dwelled on them on various occasions, it is not yet the time, in my opinion, to return to this issue.

Nonetheless, even after they were constituted in a more or less definite form, the treasure witnessed countless tribulations. These were contingent upon human nature, as well as on the historical vicissitudes that often befell on them to the point of overwhelming. Consequently, their concealing, whether charily or precipitously, remained under the same sign of chance and hazard.

And so on until, finally, came the great day when the “treasures-troves”—as they have always been called—witnessed a second “birth”, this time into our, current, world. When, where, how and in what conditions were they discovered constitute other random elements of their long existence.

Many conclusions forces themselves upon us: a treasure of which we have knowledge, once discovered, must be immediately studied and published, even if we don’t possess all the necessary data on it; a treasure of which we have knowledge, once discovered, must be immediately studied and published, even if we don’t possess all the necessary data on it; the investigation of a treasure can be brought to a conclusion only in certain exceptional cases (e.g. archaeological excavations); any publishing of coins (from treasures and isolated finds) must contain as much as possible of the data (technical, descriptive, catalogue identification, storage, inventory and so on) that would make them easily recognizable.

